

**KOMPLAENS NAZORAT TUSHUNCHASI, UNING NAZARIY
JIHATLARI VA RIVOJLANISH TARIXI**

O‘roqov Abbosxon Nuroli o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada komplaens nazorat tushunchasining mazmun-mohiyati, uning nazariy asoslari hamda tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Komplaens nazorat tashkilot faoliyatining qonunchilik, ichki me‘yoriy hujjatlar, etik qoidalar va xalqaro standartlarga muvofiqligini ta‘minlashga xizmat qiluvchi boshqaruv mexanizmi sifatida yoritiladi. Maqolada komplaens nazoratning huquqiy, institutsional, riskga asoslangan va axloqiy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, uning xorijiy amaliyotdagi shakllanishi va zamonaviy boshqaruv tizimlaridagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijasida komplaens nazorat bugungi kunda nafaqat nazorat vositasi, balki korrupsiyaning oldini olish, tashkilot barqarorligini ta‘minlash va korporativ madaniyatni rivojlantirishning muhim instituti ekanligi asoslanadi.*

***Kalit so‘zlar:** komplaens, komplaens nazorat, muvofiqlik, ichki nazorat, risk-menejment, korporativ boshqaruv, korrupsiyaga qarshi kurash, etik me‘yorlar**

Globallashuv, iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi hamda davlat va xususiy sektorda shaffoflikka bo‘lgan talabning ortib borishi komplaens nazorat tizimining ahamiyatini keskin kuchaytirdi. Zamonaviy boshqaruv amaliyotida tashkilot faoliyatini faqat iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan baholash yetarli bo‘lmay qolmoqda. Tashkilotning qonunchilikka, ichki tartib-qoidalarga va etik tamoyillarga rioya qilishi ham uning barqaror faoliyatining muhim mezoniga aylangan.

Shu nuqtai nazardan, komplaens nazorat tashkilotlarda huquqbuzarliklarning oldini olish, korrupsiyaviy xavf-xatarlarni kamaytirish, manfaatlar to‘qnashuvini bartaraf etish va reputatsion barqarorlikni ta‘minlashda muhim vosita hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi komplaens nazorat tushunchasini ilmiy jihatdan yoritish, uning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda tarixiy rivojlanish bosqichlarini ochib berishdan iborat.

Komplaens nazorat tushunchasining mohiyati

Komplaens nazorat atamasi ingliz tilidagi *compliance* so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “muvofiqlik”, “rioya etish” degan ma‘nolarni anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu tushuncha tashkilot faoliyatining tashqi va ichki me‘yoriy talablar, qonunchilik, etik qoidalar hamda korporativ standartlarga mos ravishda olib borilishini ta‘minlovchi tizim sifatida tavsiflanadi.

Komplaens nazoratning asosiy vazifasi tashkilot faoliyatida huquqiy va axloqiy og‘ishlarning oldini olishdan iborat. U nafaqat aniqlangan qoidabuzarliklarga javob berish, balki bunday holatlarni yuzaga kelishidan oldin profilaktika qilishni ham nazarda tutadi. Shu sababli komplaens nazoratni faqat tekshiruv shakli sifatida emas, balki kompleks boshqaruv instituti sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Tor ma‘noda komplaens nazorat qonunchilik va ichki qoidalarga rioya etilishini tekshirishni anglatadi, keng ma‘noda u tashkilotning butun boshqaruv falsafasi, korporativ etikasi va xavflarni boshqarish mexanizmi bilan chambarchas bog‘liq tizimni ifodalaydi. Demak, komplaens nazoratning mohiyati tashkilot faoliyatining qonuniylik, shaffoflik va halollik tamoyillari asosida tashkil etilishida namoyon bo‘ladi.

Komplaens nazoratning nazariy asoslari

Komplaens nazoratning nazariy jihatlarini bir necha fanlar kesishmasida shakllangan bo'lib, u huquqshunoslik, menejment, institutsional iqtisodiyot, risk-menejment va biznes etikasi bilan uzviy bog'liqdir.

Huquqiy yondashuvga ko'ra, komplaens nazorat tashkilot faoliyatini amaldagi qonunchilik talablariga moslashtirish vositasi hisoblanadi. Mazkur yondashuvda asosiy e'tibor normativ-huquqiy hujjatlar talablariga rioya etish, huquqbuzarliklarning oldini olish va yuridik javobgarlik xavfini kamaytirishga qaratiladi. Bu yondashuv ayniqsa bank, sug'urta, davlat xaridlari, soliq va korrupsiyaga qarshi kurash sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Institutsional yondashuv komplaens nazoratni tashkilot ichki institutlari faoliyatining tarkibiy qismi sifatida ko'radi. Ushbu qarashga ko'ra, komplaens nazorat ichki nazorat tizimi, audit, risk-menejment va korporativ boshqaruv bilan o'zaro bog'liq holda ishlaydi. Bunda komplaens tizimining samaradorligi nafaqat normativ bazaga, balki tashkilot ichki madaniyati, rahbariyatning pozitsiyasi va xodimlarning huquqiy ongiga ham bog'liq bo'ladi.

Riskga asoslangan yondashuv komplaens nazoratni xavf-xatarlarni aniqlash, baholash va kamaytirishga qaratilgan mexanizm sifatida izohlaydi. Zamonaviy boshqaruv nazariyasida komplaens faoliyati eng avvalo tashkilot uchun huquqiy, moliyaviy, korrupsion va reputatsion risklarni boshqarish vositasi sifatida qaraladi. Shu ma'noda komplaens nazorat proaktiv tusga ega bo'lib, faqat sodir bo'lgan holatlarni tekshirish emas, balki ehtimoliy buzilishlarni oldindan aniqlashni ham o'z ichiga oladi.

Axloqiy yondashuv esa komplaens nazoratni tashkilotda halollik, xolislik, mas'uliyat va oshkoralik tamoyillarini qaror toptiruvchi vosita sifatida baholaydi. Bu yondashuvga ko'ra, komplaens nazoratning muvaffaqiyati faqat qonuniy talablarga rioya qilish bilan emas, balki xodimlarning etik qadriyatlarga sodiqligi bilan ham belgilanadi. Shunday ekan, komplaens nazoratning nazariy modeli huquqiy va ma'muriy choralar bilan bir qatorda axloqiy me'yorlarni ham o'zida mujassam etadi.

Komplaens nazoratning asosiy funksiyalari

Komplaens nazoratning mazmuni uning bajaradigan funksiyalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Birinchi navbatda, u tashkilot faoliyatining amaldagi qonunchilik va ichki me'yorlarga mosligini monitoring qilish vazifasini bajaradi. Ikkinchidan, u huquqbuzarliklar, korrupsiya, manfaatlar to'qnashuvi, firibgarlik va boshqa salbiy holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, komplaens nazorat xodimlar va rahbariyatga normativ talablar yuzasidan uslubiy ko'mak berish, ichki siyosatlarni ishlab chiqish, komplaens risklarini baholash hamda axborot berish kanallarini shakllantirish kabi vazifalarni ham bajaradi. Ayrim ilmiy manbalarda komplaens nazoratning ma'rifiy funksiyasi ham alohida qayd etiladi. Chunki xodimlarning huquqiy va etik savodxonligini oshirish komplaens tizimining barqaror ishlashida muhim omil hisoblanadi.

Shu tariqa, komplaens nazoratni faqat nazorat qiluvchi organ faoliyati bilan cheklash noto'g'ri bo'ladi. U tashkilotning oldini oluvchi, muvofiqlashtiruvchi, maslahat beruvchi va tahliliy funksiyalarini qamrab olgan ko'p qirrali boshqaruv mexanizmidir.

Komplaens nazoratning shakllanishi va rivojlanish tarixi

Komplaens nazoratning tarixiy rivojlanishi bevosita iqtisodiy munosabatlar, korporativ boshqaruv va moliyaviy nazorat institutlarining takomillashuvi bilan bogʻliq. Dastlab komplaensga oʻxshash nazorat mexanizmlari moliyaviy tashkilotlarda, xususan bank sektorida shakllangan. Bunda asosiy eʼtibor pul mablagʻlarining qonuniy aylanishi, mijozlarni identifikatsiya qilish, firibgarlikning oldini olish va regulyator talablariga rioya etishga qaratilgan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ayniqsa xalqaro moliya bozorlari kengayishi, transmilliy korporatsiyalar sonining ortishi va korrupsiyaga qarshi kurashning kuchayishi natijasida komplaens alohida boshqaruv instituti sifatida rivojlana boshladi. Korporativ mojarolar, moliyaviy firibgarliklar va yirik kompaniyalardagi boshqaruv inqirozlari komplaens tizimlariga boʻlgan ehtiyojni keskin oshirdi. Shu davrda komplaens dasturlari, etik kodekslar va ichki nazorat tizimlari yirik kompaniyalar faoliyatining ajralmas qismiga aylandi.

Keyingi bosqichda komplaens nazorat xalqaro standartlar va korrupsiyaga qarshi siyosat bilan uygʻunlashdi. Xususan, poraxoʻrlikka qarshi kurash, pul yuvishga qarshi choralar, sanksiya rejimlariga rioya qilish va korporativ oshkoralikni taʼminlash komplaens faoliyatining ustuvor yoʻnalishlariga aylandi. Natijada komplaens faqat xususiy sektorda emas, balki davlat boshqaruvi organlari, davlat korxonalarini, taʼlim va sogʻliqni saqlash tizimida ham keng qoʻllanila boshlandi.

XXI asrga kelib komplaens nazorat raqamli texnologiyalar bilan yanada boyidi. Elektron monitoring, avtomatlashtirilgan tekshiruv tizimlari, anonim murojaat kanallari, raqamli audit va maʼlumotlar tahlili vositalari komplaens

tizimining samaradorligini oshirdi. Bu esa komplaens nazoratni an'anaviy tekshiruv modelidan zamonaviy, riskga yo'naltirilgan va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimiga aylantirdi.

Zamonaviy boshqaruv tizimida komplaens nazoratning o'rni

Hozirgi davrda komplaens nazorat tashkilotning strategik barqarorligini ta'minlovchi muhim elementlardan biri sifatida qaraladi. Uning samarali yo'lga qo'yilishi tashkilotning qonuniy faoliyat yuritishini, investorlar va jamiyat ishonchini saqlab qolishini hamda ichki boshqaruv tizimining mustahkamlanishini ta'minlaydi.

Komplaens nazorat ayniqsa korrupsiyaga qarshi kurashishda alohida ahamiyat kasb etadi. U manfaatlar to'qnashuvini aniqlash, sovg'alar siyosatini tartibga solish, uchinchi tomonlar bilan aloqalarni baholash, anonim xabar berish tizimlarini joriy etish va ichki tekshiruv mexanizmlarini shakllantirish orqali korrupsion xavflarni kamaytiradi. Shu bilan birga, komplaens nazorat tashkilotda "qoidaga rioya qilish madaniyati"ni shakllantiradi, bu esa uzoq muddatli samaradorlik uchun muhimdir.

Zamonaviy ilmiy qarashlarda komplaens nazorat korporativ boshqaruv, ichki audit va risk-menejment bilan bir qatorda tashkilotning "uchinchi himoya chizig'i" yoki ayrim hollarda alohida himoya instituti sifatida ham ko'riladi. Shu sababli u faqat nazorat bo'limining vazifasi emas, balki butun tashkilot miqyosidagi boshqaruv tamoyiliga aylanib bormoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, komplaens nazorat tashkilot faoliyatining qonunchilik, ichki me'yorlar va etik tamoyillarga muvofiqligini ta'minlashga qaratilgan kompleks boshqaruv tizimidir. Uning nazariy asoslari huquqiy, SJIF:5.219

institutsional, riskga asoslangan va axloqiy yondashuvlar bilan belgilanadi. Tarixiy jihatdan komplaens nazorat moliyaviy nazoratning tarkibiy elementi sifatida shakllangan bo'lsa-da, bugungi kunda u korrupsiyaga qarshi kurash, korporativ boshqaruv va tashkilot barqarorligini ta'minlashning mustaqil instituti sifatida rivojlanmoqda.

Shuningdek, komplaens nazoratning zamonaviy talqini faqat qoidabuzarliklarni aniqlashga emas, balki ularni oldini olish, tashkilotda halollik va shaffoflik muhitini yaratishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Shu bois komplaens nazoratni rivojlantirish davlat boshqaruvi, xususiy sektor va fuqarolik institutlari samaradorligini oshirishning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saidov A.X. Davlat boshqaruvi va zamonaviy nazorat mexanizmlari. Toshkent, 2021.
2. Qodirov D.R. Korporativ boshqaruv va komplaens tizimi asoslari. Toshkent, 2022.
3. Rose-Ackerman S. Corruption and Government. Cambridge University Press, 1999.
4. Wells J.T. Corporate Fraud Handbook. Wiley, 2017.
5. OECD. Compliance and Integrity in Business Operations. Paris, 2020.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Compliance and the compliance function in banks. Basel, 2005.